

Història i construcció dels drets humans: universalisme o relativisme?

La dignitat i el valor absolut de l'ésser humà com a fonament fort dels drets humans.

Eduard Ibáñez. Director de Justícia i Pau de Barcelona

Bon dia,

En primer lloc vull agrair a la Universitat Internacional de la Pau de Sant Cugat la invitació a intervenir en aquesta XXV edició. Jo he vingut sovint com a oient a aquesta Universitat i per mi és un honor i una satisfacció poder participar avui com a ponent, i més en aquesta edició d'aniversari.

La meva intervenció se centrarà exclusivament en intentar donar una resposta a la qüestió nuclear que jo crec que es planteja en aquesta sessió, que no és tant oferir una història sintètica dels drets humans (història ja prou coneguda), sinó la pregunta de si els drets humans són universals o relatius, és a dir, si es poden exigir o no de igual manera en favor de tot ésser humà en tota comunitat política i dins de qualsevol marc o tradició cultural o religiosa.

Ja d'entrada he dir que potser he comès una doble imprudència en acceptar de participar en aquesta taula. D'una banda perquè jo sóc un simple jurista i aquesta qüestió és d'una complexitat filosòfica enorme i no es pot despatxar de forma superficial. En segon lloc per l'alçada intel·lectual de la meva companya de taula, la professora Begoña Roman, que sí és una brillant professora de filosofia, de qui precisament jo he estat alumne.

No obstant això, he acceptat aquest repte amb il·lusió. Ara bé, tractaré només d'oferir algunes idees per ajudar a la reflexió. Qualsevol intent de resposta ha de ser molt conscient que és una qüestió enormement discutida tant en l'àmbit

jurídic i filosòfic com sociològic (es podrien omplir biblioteques senceres amb les obres escrites sobre el tema).

Evidentment, la qüestió no és purament teòrica. Com és sabut, malgrat que avui dia cap Estat ni cap discurs polític reneguen ni rebutgen en general els drets humans i s'han convertit en quelcom que tothom diu reconèixer i respectar, és evident que molts Estats no inclouen ni reconeixen en les seves legislacions alguns dels drets reconeguts internacionalment en els Tractats internacionals de Drets Humans, al·legant les seves pròpies tradicions culturals i religioses. Així, és sabut, per exemple, que els països islàmics no accepten la llibertat religiosa ni la plena igualtat home-dona, i que consideren que el conjunt de drets humans s'ha d'interpretar de conformitat amb l'Alcorà. Reserves similars expressen països com Xina i també es plantegen en altres àmbits geogràfics i culturals.

En aquest sentit, hi ha una forta acusació al discurs dels drets humans de ser un invent occidental, fet amb categories occidentals, que es tracta d'imposar injustament en cultures diferents en les quals no encaixen, amb la intenció de defensar també interessos inconfessables. El debat encara es complica quan algun estat, en nom de la llibertat, reconeixen nous drets que en altres contextos són considerats inexistents o il·legítims (per exemple, el dret a l'avortament, a l'eutanàsia o al matrimoni homosexual).

A banda, de la qüestió de la pluralitat cultural, també hi ha el fet que no tots els Estats reconeixen aquests drets de la mateixa manera, formulant-hi reserves legals. Així, per exemple, alguns Estats accepten la pena de mort, la tortura o l'assassinat d'enemics, si això és necessari per a la defensa de la seva seguretat. Altres condicionen molts drets al fet que l'interessat disposi de la ciutadania o nacionalitat.

La complexitat del tema es revela en el fet que, quan hom tracta de donar una resposta a la qüestió, de seguida ha de partir de nombrosos conceptes que no són gens evidents i li apareixen nombroses preguntes que s'entrecreuen i que són també de difícil resposta: Què són en realitat els drets humans? Quins són

concretament o quins haurien de ser? Quin fonament tenen? Qui són els seus titulars? Es poden exigir sense que hi hagi una norma jurídica que els reconegui? És a dir, existeixen al marge del dret positiu? Com juguen entre ells en cas de conflicte entre drets diferents de persones diferents? Hi ha interessos col·lectius que poden justificar el sacrifici de drets individuals?

Una bona manera de procedir per tal de clarificar el tema és la que emprà un brillant jurista italià, a qui tinc una gran devoció, què és Luigi Ferrajoli. El professor Ferrajoli, partint de la perspectiva del denominat positivisme jurídic metodològic, que diferencia clarament el dret de la moral, considera que els “drets fonamentals” són una categoria jurídica, un concepte de teoria general del dret. Per tant, no serien res que “existeixi” físicament, metafísicament o espiritualment, sinó estrictament una categoria jurídica que és utilitzada en el dret positiu, per motius diferents, en menor o major mesura, amb uns o altres continguts, pels diferents ordenaments jurídics o per la comunitat internacional.

Aquesta categoria, encunyada després d'un llarg procés històric, consisteix en un tipus especial de “dret subjectiu”. Un dret subjectiu és l'expectativa d'un subjecte (titular del dret) respecte d'una altra persona/es o respecte del poder públic o de la col·lectivitat, de rebre algun determinat comportament (per exemple, rebre un sou per un treball) o una omissió de comportament (per exemple, que no se li impedeixi gaudir d'un objecte del que és propietari), una expectativa de la qual el titular pot exigir-ne el compliment o respecte de determinades maneres (per exemple, i sobretot, davant dels tribunals).

Doncs bé, un dret “fonamental” seria un dret subjectiu que té una característica especial, que és la de ser un dret que una norma jurídica atribueix *universalment* a totes les persones que siguin membres d'un determinat estatus previst per una altra norma jurídica. És a dir, drets fonamentals serien aquells drets subjectius,

- a) atribuïts a tots aquells legalment considerats persones. (Per exemple, el dret a la vida o a la integritat física). Aquests drets són els que més

- pròpiament es podrien denominar drets *humans*, que com es veu, són un tipus de drets fonamentals.
- b) atribuïts a totes aquelles persones amb capacitat legal d'actuar jurídicament, normalment per raons de maduresa (majoria d'edat i plena capacitat). (Per exemple, la llibertat contractual). Aquests serien més pròpiament drets *civils*,
 - c) atribuïts a tota persona considerada legalment membre (nacional o ciutadà) d'una comunitat política. (Per exemple, el dret de sufragi). Aquests serien més pròpiament drets de *ciutadania*.

En conseqüència, des d'aquesta perspectiva, la pregunta que ens plantegem aquí tindria fàcil resposta, ja que un dret fonamental reconegut per una determinada norma jurídica és universal per definició. Si no és universal, no seria un dret fonamental.

És a dir, que si una norma jurídica nacional o internacional proclama un dret amb aquestes característiques d'universalitat, és que es tracta d'un dret fonamental. I, òbviament, els poders públics de l'estat que l'ha reconegut jurídicament (per exemple en la seva Constitució o ratificant un Tractat internacional) l'ha de respectar i complir sense discussió, perquè en això consisteix el dret fonamental. Si no l'ha reconegut jurídicament amb aquesta amplitud és que, en aquell Estat, el dret no existeix o no existeix com a dret "fonamental".

Ara bé, ja es veu que aquesta no és la qüestió que en el fons volem resoldre, ja que no passa de ser una mera constatació o descripció de la situació jurídica existent en cada país. Però aquest punt de partida ens ajuda a centrar el debat, que és estrictament ètic o, si es vol, millor eticopolític, i no jurídic.

Així, partim de dues tesis prèvies: 1) els drets subjectius existeixen jurídicament solament en la mesura que hi ha una norma jurídica que els reconeix. 2) els drets reconeguts per les normes jurídiques són d'abast universal quan són atorgats a tota persona (drets humans), a tot major d'edat (drets civils) o a tot

nacional (drets de ciutadania), cas en el que els anomenem drets “fonamentals”.

A partir d'aquí, la qüestió que ens el fons volem resoldre és què passa si un Estat no vol assumir un determinat dret fonamental reconegut en qualsevol Tractat Internacional, sigui per raons culturals, polítiques o de qualsevol altre mena? És evident que, des d'un punt jurídic, no té obligació de fer-ho. (Per bé que alguns drets humans han estat ja tan àmpliament reconeguts en l'àmbit internacional que els juristes consideren que, en la seva forma mínima, ja són vinculants per a tot Estat encara que els rebutgi).

Però l'autèntica pregunta és: tenen tots els Estats l'obligació moral de reconèixer (i respectar) tots els drets fonamentals proclamats en els Tractats internacionals sobre drets humans? O sigui, es pot exigir d'alguna manera a qualsevol Estat (amb arguments o amb pressions de qualsevol mena) que ho faci? En base a quins arguments? I és evident que només podran ser arguments de tipus moral, en el sentit de considerar ètica o moralment exigible que es reconegui o respecti un determinat dret. Solament si és exigible èticament podrem pressionar-lo políticament o intentar-lo convèncer perquè assumeixi aquest dret. En cas contrari, quedaria en una mera proposta que pot o no acceptar.

Aquesta és, doncs, per mi, la pregunta sobre la universalitat d'aquests drets: podem exigir èticament el respecte, en tota persona i en tota cultura, de determinats drets fonamentals? Per què?

I si la resposta és que sí, hi ha dues preguntes íntimament relacionades amb l'anterior:

- a) podem considerar que aquests drets a exigir universalment són justament tots els que reconeixen els actuals tractats internacionals de drets humans?
- b) I són també universalment exigibles tots els drets que d'ara en endavant proclami la comunitat internacional o qualsevol grup de països?

Aquestes dues preguntes es poden resumir en una: com saber si un determinat dret que sigui exigít políticament o que sigui reconegut internacionalment en qualsevol moment pot ser exigible per a tothom en tota comunitat política?

I encara anant més enllà, quan serà exigible a un Estat respectar aquests drets per a tota persona, tingui o no plena capacitat, sigui o no ciutadà d'aquell Estat?

Jo avanço la meua resposta: sí que podem exigir un mínim de drets fonamentals per part de qualsevol poder públic, però aquest mínim no és possible definir-lo a priori definitivament i de forma tancada, i cal anar-lo concretant segons el lloc (el context social i cultural) i el moment històric. No tots els drets reconeguts en tots els tractats o introduïts innovadorament per qualsevol país o cultura són automàticament exigibles a tot arreu de la mateixa manera.

I d'altra banda, les raons que facin exigible reconèixer universalment aquests drets concrets seran justament les que han de portar a establir en cada cas si el seu reconeixement ha de ser per a tota persona, o només per la que té plena capacitat o només per a tot ciutadà nacional. Encara que això tampoc no admet un determinació tancada i definitiva que pugui ser independent del context i del moment. Pot haver-hi opcions diferents igualment legítimes.

En aquesta meua resposta, parteixo d'una determinada concepció sobre quin és el *fonament* d'aquests drets tan especials. Perquè, en realitat, la qüestió que analitzem només es pot resoldre si aclarim quin és el fonament dels drets fonamentals. Amb aquesta expressió de *fonament* és com s'ha denominat històricament el fet o la raó que faria exigibles arreu del món uns determinats drets, aquells drets que en el segle XX, després de la catàstrofe de la segona guerra mundial i els genocidis nazi i estalinista, han estat reconeguts internacionalment i incorporats generalment en les legislacions estatals, sobretot en les constitucions dels estats democràtics (dret a la vida, a la integritat física i moral, la llibertat d'expressió, ideològica i religiosa, la intimitat...).

És a dir, el fonament seria precisament la raó que justificaria la seva proclamació legal i que exigiria que qualsevol Estat reconegui aquests drets legalment, els protegeixi i els respecti. Per això, es tracta d'una pregunta molt necessària, malgrat que sovint molts defensors dels drets humans la passin per alt. De la manera com es respongui aquesta pregunta en dependrà no només l'exigibilitat universal dels drets humans actualment reconeguts internacionalment, sinó que condicionarà (encara que no la determinarà absolutament i definitiva) l'establiment de quins han de ser aquests drets, quins són els seus límits, quins són els seus titulars i quines reclamacions en nom d'aquests drets són legítimes o no.

Són múltiples les respostes que s'han donat i que es donen sobre el fonament dels drets humans, sovint interrelacionades, totes objecte de gran debat, i cap d'elles gaudeix avui de consens general. Des de la concepció inicial en la filosofia política del segle XVIII, que veia els drets humans com quelcom existent o derivable del Dret Natural o la Naturalesa humana, passant per la seva concepció com una exigència derivada de principis ètics racionals que han de guiar la voluntat humana, com obligacions concretes de la comunitat política, com el contingut d'un pacte polític, nacional o internacional, de mutu reconeixement de respecte, com un pur fet derivat de la història de les lluites socials, fins arribar a concepcions purament normativistes (que veuen el fonament simplement en el fet que siguin legalment exigibles). Com dic, el debat resta molt lluny d'estar tancat, ja que totes les concepcions tenen aspectes problemàtics i, per tant, es manté com una qüestió summament oberta.

Al meu parer, podem classificar aquestes concepcions en dos grans tipus: les que jo anomenaria fonamentacions *fortes* i fonamentacions *febles*. Les fonamentacions febles veuen com a fonament dels drets humans, d'una manera o altra, quelcom creat per l'ésser humà en un moment determinat, una obra humana, un mer producte social (un pacte, una llei, una conquesta històrica o política..). Si aquest fos l'únic fonament, els drets humans restarien exposats a la possibilitat que també qualsevol obra humana posterior pugui

eliminar-los. Si el seu fonament o justificació és un simple pacte, llei, consens o estat d'opinió, res no impedeix que s'arribi a un pacte, llei, consens o estat d'opinió contrari i, per tant, ningú pot exigir a un altre país o cultura que els respecti, si allà no és pacte, llei, consens o opinió general. Seria el relativisme dels drets humans: serien un mer producte de la voluntat humana relatiu a unes circumstàncies de lloc i temps.

Per altra banda, les concepcions fortes serien aquelles que entenen que el fonament dels drets humans no és un invent més o menys arbitrari ni una simple convenció humana, sinó quelcom que la voluntat humana i, en particular, la política ha de reconèixer necessàriament, que són èticament exigibles amb independència de si un pacte, consens, llei o conquesta històrica els ha reconegut. Aquestes concepcions entenen que els drets humans són exigibles perquè racionalment cal reconèixer-los com derivats o conseqüències pràctiques d'una realitat prèvia, la de l'ésser humà, que els necessita, els pressuposa o els exigeix.

Al meu parer, el fonament dels drets humans ha de ser un fonament fort, si es vol que siguin exigibles èticament i, per tant, tinguin de validesa universal. I aquest fonament crec que es troba en el fet que la Raó humana descobreix en tot ésser humà una dignitat mereixedora de respecte i protecció per part de la comunitat política i dels altres homes, per tal de fer possible el seu desenvolupament lliure. Una dignitat que, en últim terme, prové del fet que l'existència de l'home, de cada home en concret, és un do, ja que ve donada per una misteriosa realitat superior, que els cristians anomenem Déu, causa incausada de tot el que existeix i, per tant, aquest ésser humà creat té valor absolut, i no pot ser mai un objecte o instrument a disposició de qualsevol finalitat o interès de tercers. És a dir, un ésser que és com és, d'una determinada estructura, constitució natural i necessitats, que ha de ser respectat com a tal amb la seva essència i estructuració.

Si els éssers humans tenen aquesta dignitat, tot individu d'aquest gènere mereix el mateix respecte arreu, més enllà de tota diferència cultural,

contingències polítiques, jurídiques, estats d'opinió , lleis vigent o pactes. I, en conseqüència, la col·lectivitat, a través de la comunitat política, que està ordenada al servei del bé comú dels seus membres, ha de respectar i protegir aquesta dignitat en cada persona i fer-ne possible el seu lliure desenvolupament.

Crec que avui dia tenim necessitat d'un fonament fort per als drets humans com el descrit, o similar, formulat de forma prou oberta i adequada com perquè pugui ser universalment compartit i per tal que constitueixi tant una base prou sòlida per al respecte dels drets humans de la forma més àmplia possible com també com un criteri de discerniment de quins drets (reclamats o efectivament proclamats) han de ser universalment exigibles.

Ara bé, la determinació de quin ha de ser el contingut concret dels drets que cal reconèixer conforme a aquest fonament no deriva immediatament o automàticament d'aquest mateix principi, sinó que és quelcom que necessàriament està relacionat amb les necessitats històriques, els conflictes i la realitat de cada context social, en cada moment històric. La seva formulació, la seva delimitació, la seva regulació o les seves garanties, sempre seran elements relatius a un temps i unes circumstàncies i empraran les categories i el llenguatge de cada moment. En cas contrari, seria fàcil caure en un fonamentalisme dels drets humans, apte per imposar determinats interessos de grup o cultura, o bé exigències no sempre coherents amb la realitat de l'ésser humà.

Si això és així, aleshores caldrà sempre un debat i una reflexió permanent sobre els drets reconeguts positivament avui, sobre els que hom reclama reconèixer i sobre els que idealment caldria reconèixer, per tal de determinar en cada context històric i social quina és la seva exigibilitat apropiada i els seus titulars (tota persona, la persona amb capacitat o el ciutadà..., criteris que també en la seva determinació han de restar subjectes a permanent revisió). És a dir, sotmetre el contingut concret dels drets humans a autocrítica i revisió permanent.

És evident que algunes concrecions, és a dir, el contingut d'alguns drets concrets, no admetrà variació de cap tipus, encara que alguns aspectes de la seva regulació (garanties, solucions en cas de conflicte...) puguin ser diferents. En efecte, alguns continguts concrets exigeixen pràcticament un immediat reconeixement igual, absolut i universal, com pot ser el dret a la vida o el dret a la integritat física. Però altres poden ser concrecions discutibles, en tots o en algun context (per exemple, el dret a la propietat privada), o que, essent acceptables universalment, es poden concretar de formes molt diferents i amb diferents restriccions legítimes possibles respecte del seus titulars (per exemple, el dret a la participació política). D'altra banda, també les circumstàncies i necessitats concretes de les persones en cada moment i les circumstàncies, capacitats i possibilitats de la comunitat política obligada han de condicionar totalment la delimitació del contingut, la regulació i l'exigibilitat d'aquests drets.

Amb tots aquests paràmetres ja es veu, doncs, que el fonament dels drets humans ha d'evitar tant el relativisme, ja que els drets humans deriven d'una realitat prèvia donada (la persona) que té valor absolut i que cal reconèixer, com ha d'evitar també el fonamentalisme, ja que d'aquesta realitat que cal reconèixer i respectar no deriven intuïtivament concrecions jurídiques formulables definitivament o de forma tancada per a tot moment i cultura.

En conclusió, tot ésser humà, en la seva constitució i estructuració com a tal, com a ésser lliure creat i sostingut per una realitat o Ésser Suprem, té una dignitat i un valor absolut que han de ser reconeguts, respectats i protegits per tota altra persona en qualsevol context cultural. I aquesta dignitat i aquest valor comporten l'exigència ètica a la comunitat política de respectar i de protegir la vida, la integritat física, la llibertat i la resta de dimensions personals essencials que garanteixin el lliure desenvolupament de les persones que viuen o es relacionen amb aquella comunitat política.

Ara bé, la delimitació de les exigències concretes que això comporta i la seva regulació jurídica apropiada només es poden determinar amb criteris raonables

universitat
internacional
de la pau

que tinguin en compte les necessitats individuals de la persona i les circumstàncies del context social i cultural i del moment històric.

Moltes gràcies.